

FUQAROLIGI BO'LMAGAN SHAXSLAR (APATRIDLAR) MAQOMINI BELGILASH VA ULARGA FUQAROLIKNI RASMIYLASHTIRISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Jamoat xavfsizligi universiteti yuridik
fanlari boyicha falsafa doktori (Phd),
dotsent Yarashev Bobomurod
Chalgashevich,

Jamoat xavfsizligi universiteti kursanti
Abduganiyeva Salmira Abdurazzoq qizi

Annotatsiya. Ushbu maqolada fuqaroligi bo'lmagan shaxslar (apatridlar)ning huquqiy holati, ularning maqomini belgilashdagi xalqaro va milliy huquqiy normalar tahlil qilinadi. Xususan, O'zbekiston Respublikasining yangi tahrirdagi fuqarolik qonunchiligi asosida apatridlarga fuqarolikni berish va ularning jamiyatga integratsiyalashuvi mexanizmlari yoritilgan. Maqolada fuqarolikni rasmiylashtirish jarayonidagi o'ziga xos xususiyatlar, amaliy muammolar va ularni hal etish yo'llari bo'yicha ilmiy xulosalar berilgan.

Kalit so'zlar: *Apatrid, fuqarolik, huquqiy maqom, naturalizatsiya, inson huquqlari, O'zbekiston Respublikasining qonunchiligi, xalqaro huquq, davlat xizmatlari.*

Аннотация В данной статье анализируется правовое положение лиц без гражданства (апатридов), а также международно-правовые и национальные нормы, определяющие их статус. В частности, освещаются механизмы предоставления гражданства апатридам и их интеграции в общество на основе

нового законодательства Республики Узбекистан о гражданстве. В статье представлены научные выводы об особенностях процесса оформления гражданства, существующих практических проблемах и путях их решения.

Ключевые слова: Апатрид, гражданство, правовой статус, натурализация, права человека, законодательство Республики Узбекистан, международное право, государственные услуги.

Fuqarolik — bu shaxs va davlat o'rtasidagi uzviy huquqiy bog'liqlik bo'lib, u o'zaro huquq va majburiyatlar majmuini yuzaga keltiradi. Biroq, jahon amaliyotida shunday toifa shaxslar ham mavjudki, ular hech bir davlatning fuqarosi hisoblanmaydi. Xalqaro huquqda bunday shaxslar **apatridlar** (fuqaroligi bo'lmagan shaxslar) deb yuritiladi.

BMTning Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi 15-moddasida "Har bir inson fuqarolik huquqiga ega" ekanligi qat'iy belgilangan. Shunga qaramay, qonunchilikdagi tafovutlar, davlatlarning parchalanishi yoki hududiy o'zgarishlar, shuningdek, migratsion inqirozlar oqibatida apatridizm yuzaga keladi. O'zbekiston misolida ham, sobiq Ittifoq parchalanganidan so'ng ko'plab shaxslar o'z vaqtida fuqarolikni tanlamaganligi sababli fuqaroligi bo'lmagan shaxs maqomida qolib ketgan edi. So'nggi yillarda ushbu muammoni tizimli ravishda hal etish bo'yicha muhim huquqiy qadamlar tashlandi.

Fuqaroligi bo'lmagan shaxs maqomi turli sabablarga ko'ra yuzaga keladi. Bularga asosan quyidagilar kiradi:

1. **Qonunchilikdagi ziddiyatlar:** Tug'ilish orqali fuqarolik olishda "tuproq huquqi" (jus soli) va "qon huquqi" (jus sanguinis) prinsiplari o'rtasidagi tafovutlar.
2. **Davlat vorisligi:** Bir davlatning qulashi va uning o'rnida yangi davlatlar paydo bo'lishi (masalan, SSSRning parchalanishi).

3. Fuqarolikdan mahrum etish: Davlat tomonidan qonun hujjatlariga asosan shaxsning fuqaroligini bekor qilinishi.

Huquqiy nuqtai nazardan apatridlar saylash va saylanish, davlat xizmatiga kirish kabi siyosiy huquqlardan mahrum bo'ladilar. Shuningdek, ularning ijtimoiy-iqtisodiy huquqlari (ta'lim olish, tibbiy xizmatdan to'laonli foydalanish, mulkdor bo'lish) ham ma'lum darajada cheklangan bo'ladi.

O'zbekiston qonunchiligida fuqaroligi bo'lmagan shaxslar maqomi. O'zbekiston Respublikasida fuqaroligi bo'lmagan shaxslar muammosini hal etish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi. Bu boradagi eng muhim burilish 2020-yil 13-martda qabul qilingan yangi tahrirdagi "O'zbekiston Respublikasining fuqaroligi to'g'risida"gi Qonun bo'ldi. Ushbu qonunga ko'ra, apatridlar maqomini tugatishning innovatsion mexanizmlari joriy etildi:

- Dastlab, **1995-yil 1-yanvarga qadar** O'zbekiston hududiga kirib kelgan va doimiy yashash joyi bo'yicha ro'yxatga olingan fuqaroligi bo'lmagan shaxslar to'g'ridan-to'g'ri O'zbekiston Respublikasi fuqarosi deb tan olindi.

- Keyinchalik bu muddat **2005-yil 1-yanvarga qadar** uzaytirildi. Natijada o'n minglab insonlar fuqarolikka qabul qilinishdek uzoq muddatli va murakkab jarayonni chetlab o'tib, to'g'ridan-to'g'ri fuqaro deb tan olindi.

Fuqarolikni rasmiylashtirishning o'ziga xos xususiyatlari va tartibi. Fuqaroligi bo'lmagan shaxslarga fuqarolikni rasmiylashtirish jarayoni o'ziga xos bosqichlarni o'z ichiga oladi:

Bosqich	Tavsif	Amalga oshiruvchi idora
Hujjatlarni tayyorlash	Shaxsni tasdiqlovchi hujjat (yashash guvohnomasi), tarjimai hol, daromad manbai haqida ma'lumotnoma va ariza.	Fuqaroligi bo'lmagan shaxs

Murojaat qilish	Hujjatlarni yashash joyi bo'yicha ichki ishlar organlarining migratsiya va fuqarolikni rasmiylashtirish bo'limlariga (MvaFRB) taqdim etish.	MvaFRB xodimlari
Huquqiy ekspertiza	Shaxsning ma'lumotlarini tekshirish, uning davlat xavfsizligiga tahdid solmasligini o'rganish.	IIV, DXX organlari
Qaror qabul qilish	Maxsus komissiya xulosasiga asosan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni bilan fuqarolikka qabul qilish.	O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi komissiya
Hujjat topshirish	Fuqarolik pasporti (ID-karta) ni tantanali ravishda topshirish va qasamyod qabul qilish.	Ichki ishlar organlari

Zamonaviy tendensiyalar: Hozirgi kunda bu jarayonni raqamlashtirish yuzasidan katta ishlar amalga oshirilmoqda. Xususan, Idoralararo axborot almashinuvi orqali shaxsdan talab qilinadigan ma'lumotnomalar (sudlanmaganligi, soliq qarzdorligi yo'qligi) tizim orqali avtomatik tarzda olinadi. Bu byurokratiyani kamaytirib, jarayonning shaffofligini oshiradi.

Fuqaroligi bo'lmagan shaxslarga huquqiy maqom berish va ularni fuqarolikka qabul qilish davlatning inson huquqlariga bo'lgan hurmatini ko'rsatuvchi asosiy indikatorlardan biridir. O'zbekiston Respublikasining bu boradagi tajribasi xalqaro

hamjamiyat, jumladan BMTning Qochqinlar ishlari bo'yicha Oliy Komissarligi (UNHCR) tomonidan ijobiy baholanib, mintaqa davlatlari uchun namuna sifatida e'tirof etilmoqda.

Zamonaviy tendensiyalar va raqamlashtirish mexanizmlari: Hozirgi kunda bu jarayonni raqamlashtirish yuzasidan katta ishlar amalga oshirilmoqda. Xususan, Idoralararo axborot almashinuvi orqali shaxsdan talab qilinadigan ma'lumotnomalar (sudlanmaganligi, soliq qarzdorligi yo'qligi) tizim orqali avtomatik tarzda olinadi. Bu byurokrtiyani kamaytirib, jarayonning shaffofligini oshiradi.

Shu bilan birga, fuqaroligi bo'lmagan shaxslarga an'anaviy yashash guvohnomalari o'rniga zamonaviy biometrik identifikatsiya kartalarini (ID-karta) berish amaliyoti joriy etildi. Bu nafaqat ularning shaxsini tasdiqlash jarayonini xalqaro xavfsizlik standartlariga moslashtiradi, balki ularga davlat va bank xizmatlaridan masofadan turib to'laqonli foydalanish imkoniyatini ham taqdim etadi. Jismoniy shaxsning shaxsiy identifikatsiya raqami (JShShIR) orqali apatridlar Yagona interaktiv davlat xizmatlari portalida (my.gov.uz) ro'yxatdan o'tish va o'zlariga kerakli ijtimoiy xizmatlarni elektron tarzda olish huquqiga ega bo'ldilar.

Bugungi kunda "E-fuqaro" idoralararo yagona ma'lumotlar bazasi orqali huquqni muhofaza qiluvchi organlar, adliya, sog'liqni saqlash, soliq va boshqa idoralar o'rtasida hujjatlar almashinuvi to'liq elektron ko'rinishga o'tkazilmoqda. Buning natijasida:

- **Birinchidan**, arizalarni ko'rib chiqish muddatlari sezilarli darajada qisqardi;
- **Ikkinchidan**, ortiqcha qog'ozbozlik va sarf-xarajatlar bekor qilindi;
- **Uchinchidan**, "inson omili"ning minimallashtirilishi hisobiga korrupsion xavf-xatarlarning oldi olindi.

Yana bir muhim jihat shundaki, raqamlashtirish arizachiga o'z murojaatining ko'rib chiqilish bosqichini (statusini) onlayn rejimda kuzatib borish imkonini beradi. Bu esa qaror qabul qilish jarayonida adolatlilikni ta'minlaydi.

Kelgusida davlat xizmatlari tizimida sun'iy intellekt texnologiyalari va "Big Data" (katta ma'lumotlar) tahlilini joriy etish orqali arizachining ma'lumotlarini tezkor tekshirish, xavflarni baholash (skrining) va fuqarolikni rasmiylashtirish jarayonlarini

to'liq proaktiv shaklga o'tkazish milliy qonunchilik va huquqni qo'llash amaliyotining istiqbolli yo'nalishlaridan biri bo'lib qoladi.

Kelgusida fuqarolikni rasmiylashtirish jarayonlarini davlat xizmatlari markazlari va Yagona interaktiv davlat xizmatlari portali (my.gov.uz) orqali to'liq elektron ko'rinishga o'tkazish apatridlar uchun huquqiy yengillik yaratibgina qolmay, davlat va jamiyat o'rtasidagi ishonchni yanada mustahkamlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – Toshkent: "O'zbekiston", 2023-yil. *(Yangi tahrirda)*.
2. "O'zbekiston Respublikasining fuqaroligi to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasining Qonuni (Yangi tahrir). // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 14.03.2020-y., 03/20/610/0299-son (O'zgartirish va qo'shimchalar bilan).
3. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi. Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 1948-yil 10-dekabrda 217 A (III) rezolyutsiyasi bilan qabul qilingan.
4. Apatridlar maqomi to'g'risidagi Konvensiya. (Nyu-York, 1954-yil 28-sentabr).
5. Fuqarosizlikni qisqartirish to'g'risidagi Konvensiya. (BMT, 1961-yil 30-avgust).
6. Saidov A.X. Xalqaro inson huquqlari. Darslik. – Toshkent: Inson huquqlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Milliy markazi, 2018.
7. Xusanov O.T. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyaviy huquqi. Darslik. – Toshkent: TDYU nashriyoti, 2020.
8. Odilqoriyev X.T. Davlat va huquq nazariyasi. Darslik. – Toshkent: "Adolat", 2021.
9. Tursunov A. *Xalqaro huquqda va milliy qonunchilikda fuqarolik muammolari hamda apatridizmning oldini olish masalalari*. // "Huquq va burch" ijtimoiy-huquqiy jurnali, 2021-yil, 4-son.

10. Raxmonov S. *Raqamli texnologiyalar sharoitida davlat xizmatlarini ko'rsatish va fuqarolikni rasmiylashtirish: muammo va yechimlar.* // "Yurisprudensiya" jurnali, 2022. – B. 45-52.
11. BMT Qochqinlar ishlari bo'yicha Oliy Komissarligi (UNHCR) rasmiy hisobotlari. *Fuqarosizlikka barham berish bo'yicha global kampaniya (#IBelong).* – URL: <https://www.unhcr.org/ibelong>
12. O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi Migratsiya va fuqarolikni rasmiylashtirish bosh boshqarmasi rasmiy veb-sayti. – URL: <https://mvd.uz>
13. O'zbekiston Respublikasi Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi. – URL: <https://lex.uz>